

Rizvon SAIDOVA,
Jizzax davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti
E-mail: saidovarizvon@mail.ru

F.f.d, professor R.Saidova taqrizi asosida

TRADITION AND LITERARY INFLUENCE IN FICTION

Annotation

This article covers the diversity of literary traditions and the importance of literary influence in the development of literary traditions, the specific role of literary influence in the work of figures of Uzbek and world literature, and the opinions expressed by the ADIBS on the issue of literary influence are subject to analysis.

Key words: literary tradition, innovation, creative influence, artistic creation, literary aesthetic thinking, psychology of creativity.

ТРАДИЦИЯ И ЛИТЕРАТУРНОЕ ВЛИЯНИЕ НА ХУДОЖЕСТВЕННУЮ ХУДОЖЕСТВЕННОСТЬ

Аннотация

В данной статье освещаются разнообразие литературных традиций и значение литературного влияния в развитии литературных традиций, особая роль литературного влияния в творчестве узбекской и мировой литературы, а также анализируются высказывания писателей по вопросу литературного влияния.

Ключевые слова: литературная традиция, новаторство, творческое влияние, художественное творчество, литературное эстетическое мышление, психология творчества.

BADIIY ADABIYOTDA AN'ANA VA ADABIY TA'SIR

Аннотация

Ushbu maqolada adabiy an'analar xilma-xilligi va adabiy an'analarning rivojlanishida adabiy ta'sirning ahamiyati, o'zbek va jahon adabiyoti namoyondalari ijodida adabiy ta'sirning o'ziga xos o'rni yoritilgan hamda adiblarning adabiy ta'sir masalasi yuzasidan bildirgan fikrlari tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: Adabiy an'ana, novatorlik, ijodiy ta'sir, badiiy ijod, adabiy estetik tafakkur, ijod psixologiyasi.

Har qanday xalqning san'ati taraqqiyotida an'anaviylik, davomiylik va bog'liqlik bo'ladi. Yetuk badiiy asarlar yoki san'at hodisasi o'tmishdagi eng yaxshi an'analarning ijodiy davomi natijasida yuzaga keladi.

Ijodiy ta'sir, an'ana va novatorlik hamisha badiiy ijod va adabiy estetik tafakkur rivojining muhim bir omili bo'lib xizmat qilishi mumkinligini o'zbek-rus adabiyoti aloqalari va badiiy tarjimalari misolida o'rganish ham adabiyotshunoslikning dolzarb muammolari sirasiga kiradi[1].

Adabiy an'ana- dunyoni badiiy idrok etish, bilish sohasida davrdan-davrga, avlodlanavlodga o'tib kelgan adabiy tajribalar: estetik qarashlar, tasviriy vositalar, tildagi obrazlilik, emotsionallik va uslubdagi rang-baranglikdir. O'tmish yozuvchilarining ijod tajribasida sinalgan, ustvor va muqim g'oyaviy-badiiy boyluklarni yosh bo'g'in o'z davri talabiga ko'ra qayta ishlab, ijodiy rivojlantiradi. Adabiyot va san'atda an'ana tarixiy hodisa bo'lib, muayyan davr ijtimoiy-badiiy xususiyatlarni aks ettiradi. O'zbek adabiyoti eskirmagan, zamon sinovidan o'tgan, barhayot, ilg'or an'anaga suyanadi. Ilg'or adabiy an'ana hamma vaqt novatorlikka chorlaydi. Binobarin, an'ana va novatorlik orasida mantiqiy aloqa bor. Ularni bir-biridan ajratib, ham tasavvur qilib bo'lmaydi[2].

Adabiy an'analarning avlodlanavlodga o'tib kelishida, rivojlanib, boyib borishida adabiy ta'sir masalasi ham o'z o'rni ega. Ijodkor hayot haqiqatini badiiy haqiqat asnosida tasvirlar, badiiy adabiyotning mavjud adabiy an'analarni davom ettirar ekan, ilgari surgan g'oyani asoslash, tasvirlash, kitobxonni bunga ishonitirish uchun o'qib o'rgangan va qalbiga mahkam o'rnatib qolgan asar, asar qahramonlari yoki unga ta'sir o'tkazgan asar g'oyasiga zarur o'rinlarda murojaat etadi. Aytmoqchi bo'lgan g'oyasini, xulosalarini asardan parcha keltirish yoki asar voqealariga ishora tarzida ham ifodalashi mumkin. Ijodkor o'qigan asarining ta'siridan ilhomlanish natijasida asarini yanada sayqallashi va aksincha uyg'un asarlardan keskin farq qiluvchi xulosalar bilan yakunlashi mumkin. "Yozuvchi bo'lmoq qalbingni odamlarga ishonib ochib bermoqdir", -deya ta'riflaydi adibni "Yozuvchi bo'lmoq nima degani" maqolasida Yuxan Borgen. Darhaqiqat, ijodkor ongidagi fikrlarini, ko'nglida asrab-avaylab yurgan tuyg'ularini kitobxon bilan bo'lishadi. U bilan maroqli

shbat quradi. Hayotni kuzatish asnosida olgan tajribasini kitobxoniga yetkazadi. Yozuvchi xalqining oddiy kitobxonidan farqi ham shundaki, oddiy odamlar ilg'amagan haqiqatni ijodkorlar ilg'ay oladi. Kitobxonning nazari tushmagan voqeahodisalar yozuvchi nigohida alohida mavzu sifatida gavalanadi. Hech bir ijodkor yo'qki, biror mutolaa qilgan asaridan ta'sirlanmagan yoki adabiy ta'sir samarasi asarlarida iz qoldirmagan. Noyob iste'dod egasi Abdulla Qodiriy asarlari va buyuk ijodkorlarning ko'plab adiblar qatorida ijodiy faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatgani, adabiy ta'siri yozilajak asarlariga turtki bo'lganligi, asarlarda adabiy an'analarning davomiylikni aks ettirgani xususida Turkman yozuvchisi Berdi Kerboboyev shunday deydi: Mening o'zim ham Tolstoydan, Gorkiydan, Sholoxovdan o'rganmasam, tatar yozuvchisi Ibrohimovning "Bizning kunlar"ni, "Qozoq qizi"ni, o'zbek yozuvchisi Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar"ini, "Mehrobdan chayon"ini o'qib, shulardan ibrat olmasam "Dadil qadam"ni boshlay olmagan bo'lardim deya ta'kidlasa, [3] taniqli shoir E. Vohidov "O'tgan kunlar" va "Mehrobdan chayon" romanlari ta'siri natijajida ularni e'tirof etib quyidagicha baholaydi: Kishi umrida o'qigan kitoblari ichida shundoq kitoblar bo'ladiki, ular umrining bir qismiga, inson o'zligining tarkibiga aylanib qoladi. "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" men uchun ana shunday kitoblardan. Ular meni odam qilib shakllantirgan. Dunyoqarashim, yuragim holatini belgilagan, umrim boyligi bo'lgan kitoblar sirasiga kiradi.

Yuqoridagi fikrlar Abdulla Qodiriy asarlariga berilgan yuksak baho bo'lishi bilan bir qatorda adabiy ta'sir jarayonining natijasini ham ko'rsatadi. ...badiiy so'z qudratini bevosita his etmagan, uning ilohiy ta'siriga berilmagan o'quvchida tuyg'u uyg'onmaydi[4]. Oddiy kitobxon sara asarlardan ta'sirlanishi, yillab asar voqealarini unutilmasigi mumkin. Ammo unda tug'ma iste'dod, san'atkor qalbi, turmush hodisalarini, odamlar hayotini, qalbidagi nozik jarayonlarni ko'rish, ko'rsatish bilan barobar ularni butun vujudi bilan his etish, shu nozik tuyg'ularni boshqalarga yetkaza olish xislati bo'lmas ekan adabiy ta'sir

natijasida asar tug'ilmaydi. Shunday ekan, adabiy ta'sir iste'dod egalari yana bir bor kashf etuvchi va adabiy an'analarni rivojlantiruvchi vositalardan biri desak, yanglishmagan bo'lamiz.

Abdulla Qahhor san'atkorlarning badiiy adabiyot durdonalarini o'qib-o'rganib tengi yo'q asarlar yaratilish jarayonini quyidagicha baholaydi: Oqsoqol yozuvchilarimiz katta ish qilishdi: rus va o'zbek klassik adabiyoti xalq adabiyotidan bahra olib, umuminsoniy g'oya bilan qurollanib hozirgi yangi adabiyotni yaratdi. Demak, yaxshilik va yomonlik, urush va tinchlik, muhabbat va nafrat, do'stlik va sotqinlik kabi badiiy adabiyotdagi umuminsoniy g'oyalar va mavzular turli janrdagi asarlarda turlicha tasvirlanishining zamirida xalq og'zaki ijodiyoti ta'sirining o'rni beqiyos. Har bir xalqning og'zaki ijodiyoti, avvalo, avlodlariga, shuningdek, dunyo kitobxonlariga o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmaydi. Ijodkorlarning asarlarining yaratilishida folklore namunalarining ta'sirining o'rni ham beqiyos ekanligini ta'kidlashimiz joiz. H. Homidiy, Sh. Abdullayeva va S.Ibrohimovalar tomonidan tuzilgan "Adabiyotshunoslik terminlari lug'ati"da Hamid Olimjonning "Oygu bilan Baxtiyor", "Semurg" nomli she'riy ertaklari o'zbek xalq ertaklari asosida yaratilgani haqida ma'lumotlar bor. Bu ma'lumotlarda "Oygu bilan Baxtiyor" ertak-dostonining yozilishiga yana shoirning buvisi o'zbek xalq ertaklarini mahorat bilan ijro etganligi va bu bo'lajak shoirning ijodkor sifatida shakllanishida o'z ta'sirini ko'rsatganligini va yillar o'tib ham yodida qolganligini qo'shimcha qilmoqchimiz. Zero, mahorat bilan ijro etilgan asar va ijro qonuniyatiga asoslanmay ijro etilgan san'at hodisalari o'rtasida farq katta. Ijro mukammal bo'lsa, o'sha asarning kitobxonga ta'siri darajasi ham yuqori darajada bo'ladi. Shu bois ham, bizningcha H. Olimjon "Oygu bilan Bahtiyor" asarida ertakni buvisidan eshitganini ta'kidlaydi:

Bolalik kunlarimda,
Uyqusiz tunlarimda,
Ko'p ertak eshitardim,
So'ylab berardi buvim.

Shuningdek, Abdulla Qodiriy tarbiyasi, ijodi va romanlarining maydonga kelishiga otasidan eshitgan voqea-hodisalar kuchli ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ham adib o'z asarlarida otasini ehtirom bilan tilga oladi, hikoyalardan birini otasiga bag'ishlaydi[5, 6]. Jumladan, "Jinlar bazmi" hikoyasidagi voqelikni adibning otasi yosh Abdullaga so'zlab beradi yoki adib "O'tgan kunlar" romanidagi ayrim voqealarni otasidan eshitganligini ta'kidlaydi. Abdulla Qodiriy asarlari yaratilishiga turki bo'lgan omillardan biri hayot bergan materiallar, turmush saboqlari otasidan eshitgan hikoyalar hamda ularning ta'siri demakdir. "Biz haqiqatni hayotdan oldik. Hammadan ilgari shaxs o'zini tanisin! Zero, "O'zini bilmagan o'zgan bilmas" so'zi turmush onasining dard chekib tuqqan to'ng'ich o'g'lidir", deydi adib Abdulla Qodiriy bu xususida.

"Ijodiy ta'sir jarayonidagi tadjijiylikni har bir iste'dodli san'atkor u yoki bu tarzda bosib o'tishi mumkin bo'lgan an'anaviy bosqich deb ta'riflansa bo'ladi", -deya ta'kidlaydi

filologiya fanlari doktori, professor, adabiyotshunos olim U. Qosimov. Darhaqiqat, har bir ijodkor kitob mutolaa qilgan ekan, o'z hissiyot dunyosidan kelib chiqib, asarni o'zicha tushunib, o'zicha xulosa chiqarishi mumkin. Ijodiy jarayonda ilhomlanib, asar yozayotgan san'atkor bir vaqtlar o'qib ta'sirlangan, ulug' adiblar ijodi bilan yaqindan oshno bo'lgan san'atkor ularning yuksak g'oya va an'analardan ta'sirlanmasligi, oziqlanmasligi mumkin emas.

Rus adabiyotining mashhur yozuvchisi Feoder Dostevskiyning "Telba" romanida buyuk masalnavis Ezop va XVII asr rus adabiyoti masalnavisi Krilov masallariga murojaat etganligini ko'rishimiz mumkin. Asarda Ferdishchenko generalga o'z mavqeyi haqida shunday so'zlaydi. "Men buni o'tgan safar ahli jamoatga batafsil aytib bergan edim, siz zoti oliylari uchun yana bir karra takrorlayman. Ko'rib turib, zoti oliylari, hammaning zehni o'tkir, mening esa zehnim o'tkir emas. Mana shuning evaziga men rost gapirishim huquqini o'zimga tilab oldim. Hammaga ma'lum zehni o'tmas odamlargina doim rost gapiradilar buning ustiga men juda kekchi odamman, kekchilligimning sababi ham zehnim o'tmasligidan. Men birov ozor bersa, bo'ynimni egib turaveraman, dilozor sal qoqilguncha shunday: qoqildimmi, tamom, darhol unga eslatib qo'yaman va shu zahoti o'chimni olaman, Ivan Petrovich o'zi hech qachon Ptisinning tabiri bilan aytganda, tepaman, lekin Ivan Petrovichning o'zi hech qachon hech kimni tepmagan. Krilovning zarbulmasali esingizda bormi, zoti oliylari: "Arslon va eshak"? Ana xuddi o'sha siz-u men, biz haqimizda yozilgan[6].

Muallif antik davrning buyuk masalnavisi Ezop hamda rus masalnavisi Krilov asarlarini puxta o'zlashtirgan va adabiy ta'sirida bo'lgan. Bu adabiy ta'sir "Telba" romanida kerakli o'rinlarda san'atkor tomonida mahoratli tarzda foydalanilgan.

Biz badiiy ijod deganda san'atkor ongida ijodiy niyat yetilib, "bo'shanish" zarurati yuzaga kelgan paytdan to asarga so'ngi nuqta qo'yilguniga qadar bo'lgan vaqtni ko'zda tutamiz. Ayni shu vaqt oralig'ida san'atkor ongida kechgan ijodiy-ruhiy jarayon badiiy asarda akslanadi. Shu bois ham mazkur jarayonning o'ziga xos xususiyatlariga ayri-ayri e'tibor zarur. Avvalo shuki, ijod onlaridagi ijodiy-ruhiy holat san'atkorning bungacha kechirgan hayoti, ko'rgan-kechirganlari zaminida yuzaga keladi. Grek masalnavisi Ezop va rus masalnavisi Krilov masallariga "Telba" romanida zarur o'rinlarda muallif tomonidan foydalanilishi, avvalo, ijodkorning badiiy adabiyotning yetuk bilimdoni ekanini ko'rsatishi bilan birga, qahramonlar aytmoqchi bo'lgan fikrlarni masal tilida so'zlashi yozuvchi mahoratini ochib beradi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, adabiy ta'sir adabiy an'ana rivojlanishida o'ziga xos o'ringa ega bo'lgan estetik tafakkur mahsuli bo'lib, ijodkorning adabiy tajribalari ortishida ahamiyatli bo'lgan yetakchi omillardan biridir. Badiiy asarni mahorat bilan ijro etish natijasida adabiy ta'sir samarasi yanada ortadi. Shuningdek, adabiy ta'sir san'atkor mahorati yuzaga chiqaruvchi vositahamdir.

ADABIYOTLAR

1. U. Qosimov. Adabiy estetik tafakkur: Alisher Navoiy, Abdulla Qodiriy, Abdulla Qahhor, Tog'ay Murod. T.: 2023. 78-b.
2. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. "Davlat ilmiy nashriyoti" www.ziyouz.com "A" harfi 179-bet
3. B. Karimov. Jadidlar. Abdulla Qodiriy. Yoshlar nashriyot uyi. T.: 2022. 142-b
4. Q. Yo'ldosh. Jilovlanmagan tafakkur mahsuli. Tafakkur nashriyoti. T.:2023. 283-b
5. B. Karimov. Jadidlar. Abdulla Qodiriy. Yoshlar nashriyot uyi. T.: 2022. 6-b
6. Fyodor Dostoyevskiy "Telba" Toshkent-2019, 190-b